

УДК 343.237+343.341

Кісілюк Едуард Миколайович –
заступник начальника кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, к. ю. н., доцент,

Швидченко Ірина Георгіївна –
доцент кафедри екологічного права Одеського державного екологічного університету, к. ю. н.

Особливості кримінальної відповідальності членів організованої групи та злочинної організації

У статті аналізуються особливості кримінальної відповідальності членів організованої групи та злочинної організації.

Ключові слова: організатор, виконавець, підбурювач, пособник, злочинна організація, кримінальна відповідальність, організована група, злочинна організація.

Питання про підстави кримінальної відповідальності співучасників злочину нерозривно пов'язане із загальною конструкцією інституту співучасті в системі кримінального права України. Положення ст. 2 КК України про підстави кримінальної відповідальності у повній мірі стосуються і випадків спільного вчинення злочину декількома особами. Специфічним у цих випадках є лише те, що ознаки складу злочину вказані не в Особливій, а в Загальній частині – в ст. 27 КК України, яка містить детальну характеристику дій співучасників. Тому склад злочину в діяннях співучасників необхідно встановлювати з використанням даної статті.

Як відомо, в теорії кримінального права існують дві конструкції співучасті. Одна з них виходить від визнання акцесорного (несамостійного, додаткового) характеру співучасті, інша розглядає співучасть як самостійну форму злочинної діяльності.

Розглядаючи питання про підстави кримінальної відповідальності співучасників злочину, прихильники акцесорної теорії вбачають їх винятково в діях виконавця. Професор М. І. Ковальов, наприклад, вважає, що

склад злочину виконується безпосередньо самим виконавцем, іншими ж співучасниками “сам склад злочину не виконується” [1, с. 111]. В іншому випадку він пише, що в діях співучасників-підбурювачів і пособників є “загальний склад злочину” [1, с. 288], що конкретизується діями виконавця, причому саме цей загальний склад визначає їхню відповідальність.

З таким висновком погодитися важко, оскільки загального складу злочину в природі не існує. Склад завжди конкретний, прив'язаний до певного, зафіксованого в законі, посягання на певний об'єкт. Тому підставою відповідальності кожного співучасника може бути лише конкретний склад злочину, що вбачається в його діях [2, с. 157]. Із цього аж ніяк не потрібно робити висновок, що діяння організатора, підбурювача й пособника можуть бути відірвані від діяння виконавця й розглядатися як ізольовані від нього. Між організатором, підбурювачем і пособником, з одного боку, і виконавцем злочину, з іншого, існує органічний зв'язок – усі вони залежать від ступеня реалізації виконавцем злочинного наміру, від досягнення ним злочинного результату.

Основною ознакою кримінального права України є індивідуальна відповідальність особи за вчинення діяння, що містить склад злочину. Стосовно інституту співучасті, це означає, що підстави відповідальності кожного зі співучасників не в діях виконавця, а в діях, вчинених ними особисто. Встановлюючи в Загальній частині КК України караність дій організаторів, підбурювачів і пособників, законодавець тим самим при наявності певних об'єктивних і суб'єктивних умов прирівнює ці дії до дій виконавців, конструюючи в такий спосіб особливий склад організаторської діяльності, підбурювання й пособництва до певного злочину. Таким чином, **метою** даної статті є з'ясування особливостей кримінальної відповідальності членів організованої групи та злочинної організації.

Загалом, кожен співучасник притягується до кримінальної відповідальності тому, що він учинив злочин. Призначаючи йому покарання, суд повинен керуватися загальними началами призначення покарання. Суд при призначенні покарання враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особистість винного й обставини справи, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Вказівки в законі на характер участі у вчиненні злочину, тобто на функціональну роль, яку при вчиненні злочину виконував співучасник, досить важливі. Ступінь суспільної небезпеки кожного зі співучасників визначається не тільки зовнішніми ознаками – характером і ступенем їхньої участі в злочині, але й особистими властивостями співучасників, наприклад, їх минулою злочинною діяльністю, наявністю в них судимості та ін.

Але індивідуалізація відповідальності співучасників за ступенем й характером суспільної небезпеки участі в злочині не припускає їхнього ізолювання від діянь виконавця. Оскільки діяльність виконавця багато в чому результат зусиль усіх співучасників, вони з нею найтіснішим чином пов'язані. Цей зв'язок доповнюється тим, що об'єктивна сторона складу злочину, задуманого організатором або підбурювачем, виконується особою, якій вони вселили злочинний умисел. Разом з тим, причинний зв'язок між діяльністю організатора, підбурювача й викликаного ними діяльністю виконавця триває до результату цієї діяльності, що є наслідком у кримінально-правовому змісті.

Із сказаного випливає, що в діях співучасника склад закінченого злочину буде мати місце при виконанні виконавцем об'єктивної сторони конкретного складу злочину. У випадках, коли злочин є матеріальним, необхідно, щоб у результаті діяльності виконавця наступили передбачені законом наслідки. У випадках, коли склад злочину формальний, необхідно, щоб виконавець вчинив дію, зазначену у законі. У цьому й тільки в цьому змісті організатор, підбурювач і пособник знають долі виконавця. Наявність закінченого складу злочину в діях виконавця визначає склад закінченого злочину в їхніх діях, що, в свою чергу, тягне відповідальність виконавця за закінчений злочин і його співучасників за організаційну діяльність, за підбурювання або за пособництво у закінченому злочині.

Коли ж із тих чи інших причин виконавець не довів свого діяння до кінця й відповідальність наступає лише за замах на злочин, його дії випливають й на інших співучасників: вони відповідають за організацію замаху або готування до злочину. Вони можуть нести відповідальність лише відповідно до того, що зробив виконавець.

Обсяг зобов'язання визначає і юридичну кваліфікацію дій співучасників у кожному з названих вище випадків. Так, при злочині, доведеному виконавцем до кінця, склад злочину інших співучасників визначається ст. 27 КК України й відповідною статтею Особливої частини КК України, що охоплює злочин або готування до нього. Така кваліфікація дій співучасників злочину є логічно бездоганною й у правовій літературі заперечень не викликає [3, с. 77–78; 4, с. 59–60].

Оскільки співучасники спільно вчиняють один злочин, то і відповідають вони на єдиних підставах і в одних межах – у межах санкції тієї статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за конкретне посягання. Юридично це виражається в застосуванні до дій співучасників однієї і тієї ж статті Особливої частини КК України.

Сказане, однак, не виключає індивідуалізації відповідальності співучасників. Навпаки, ч. 3 ст. 29 КК України робить акцент на необхідності врахування при призначенні покарання ступеня і характеру

участі кожного із співучасників у вчиненні злочину. Для цього необхідно встановити форму співучасті, вид співучасника і міру його активності в процесі спільної злочинної діяльності.

Кожен із співучасників відповідає за особисто вчинене діяння і тільки в межах його вини. Частина 3 статті 29 КК України визначає, що ознаки, які характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться у вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

За кримінальним законодавством України виключається колективна відповідальність за дії, які не охоплювались умислом співучасників. Закон не передбачає правил посилення або пом'якшення відповідальності в залежності від тієї чи іншої ролі співучасника. Найбільш небезпечні діяння виконавця та організатора злочину, однак і їм покарання не може бути призначене вище тієї межі, яка встановлена санкцією статті Особливої частини, що охоплює вчинене співучасниками.

В цілому юридична оцінка діянь співучасників залежить від того, який злочин учинив виконавець. У той же час іноді виконавцю та іншим співучасникам інкримінуються різні суспільно небезпечні діяння та обставини вчиненого, які обтяжують відповідальність. Кваліфікуючі (обтяжуючі) ознаки об'єктивно підвищують ступінь суспільної небезпеки спільно вчиненого злочину (наслідки, спосіб, знаряддя, засоби), можуть інкримінуватись співучаснику, якщо вони вказані в диспозиції статті Особливої частини КК України та охоплюються його умислом. Також і суб'єктивні ознаки, передбачені в якості основних і кваліфікуючих у складі конкретного злочину, інкримінуються іншим співучасникам при умові, що усвідомлювались ними.

По-іншому враховуються обставини, які підвищують суспільну небезпеку скоєного, якщо вони характеризують особу співучасника (виконавця) – повторне вчинення злочину, наявність судимості. Такі обставини, що носять виключно особистий характер, не впливають на відповідальність інших співучасників. Питання про інкримінування кваліфікуючих ознак, які мають особистий характер, чітко вирішувалося в російському дореволюційному законодавстві: ст. 51 Уголовного уложення 1903 р. прямо встановлювала, що “особые личные отношения и условия, определяющие, усиливающие или уменьшающие наказуемость кого-либо из соучастников, не влияют на ответственность других” [5].

Юридична оцінка (кваліфікація) вчиненого співучасниками залежить від форми співучасті, а також ролі, виконуваної кожним із них.

Діяння виконавця (співвиконавців) кваліфікується тільки за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за скоєний злочин. Діяння організатора, підбурювача та пособника, як правило, кваліфікуються за тією ж статтею Особливої частини КК України з посиленням на ст. 27 КК України.

При вирішенні питання про відповідальність співучасників виникає проблема щодо ставлення їм у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, які характеризують підвищену або, навпаки, знижену відповідальність виконавця. Питання ці вирішені в ч. 3 ст. 29 і тут потрібно виходити з наступного:

1. Об'єктивні обставини, що характеризують об'єктивну сторону складу і впливають на кваліфікацію вчиненого виконавцем злочину (наприклад, спосіб учинення), можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам лише за умови, що вони заздалегідь знали про ці обставини, були поінформовані про них. Якщо ж співучасники не були поінформовані про наявність цих обставин (не усвідомлювали їх існування), вони за них відповідальності не несуть і ці обставини не можуть визначати кваліфікацію діянь співучасників. У цих випадках дії співучасників кваліфікуються за різними статтями КК України, хоча вони і вчинили один злочин.

2. Суб'єктивні ознаки, які визначають кваліфікацію злочину, вчиненого виконавцем (наприклад, мотив), можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам також за умови, що вони заздалегідь знали про них, були поінформовані про їх наявність. Якщо ж ці ознаки їм заздалегідь не були відомі, співучасники не були поінформовані про них, ці обставини (суб'єктивні ознаки) не можуть бути поставлені їм у вину.

3. Обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, але характеризують лише особу співучасника, навіть якщо інші співучасники знали про їх наявність, ставляться у вину лише тому співучаснику, на боці якого вони мають місце. Інакше кажучи, "особисті" обставини (наприклад, повторність, рецидив) не можуть впливати на відповідальність інших співучасників. Якщо, скажімо, пособник сприяє особі, яка раніше була засуджена за вбивство, у вчиненні нового вбивства, то незалежно від того, знав пособник про це чи ні, ця кваліфікуюча обставина йому у вину в будь-якому випадку не може ставитися, вона характеризує лише особу виконавця.

4. Якщо виконавцю у співучасті з розподілом ролей не вдалося довести розпочатий злочин до кінця і він був перерваний на стадії готування або замаху, має місце так звана безпосередня співучасть. Ця обставина враховується у кваліфікації дій будь-кого із співучасників шляхом обов'язкового посилення на ст. 14 та 15 КК України. Згідно з ч. 4 ст. 29 КК України у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину, інші співучасники

підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом.

5. При співучасті особливого роду – організована група та злочинна організація, – коли співучасники об'єднані змовою на неодноразове вчинення злочинів, зорганізувались з цією метою і між ними встановився тісний зв'язок, кожен із них в юридичному значенні розглядається в якості виконавця злочину незалежно від фактично виконуваної ролі.

Між тим, правила кваліфікації діянь учасників організованої групи чи злочинної організації залежать від виду співучасника – є він організатором чи іншим учасником таких об'єднань.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 КК України організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювались його умислом. Такими, що вчинені організованою групою або злочинною організацією, потрібно визнавати злочини, вчинення яких здійснювалось усіма чи частиною членів таких об'єднань або хоча б одним із них.

Об'єктивним критерієм інкримінування організатору злочинів, учинених членами вказаних груп або організацій, виступає те, що ці злочини є зрештою наслідком і його діяльності щодо організації цих злочинних об'єднань, керівництва ними чи забезпечення їхньої злочинної діяльності.

Суб'єктивним критерієм інкримінування є усвідомлення організатором злочинного характеру діяльності членів таких об'єднань і бажання чи свідоме допущення того, щоб така діяльність ними була здійснена. Тобто, стосовно вчинюваних членами вказаних груп та організацій злочинів умисел організатора може бути прямим або непрямим. Важливо, щоб при цьому був відсутній експрес виконавця, при якому вчинене ним виходить за межі умислу організатора групи чи організації.

На відміну від організатора, інші учасники організованої групи чи злочинної організації не несуть відповідальності за всі злочини, вчинені такими об'єднаннями, навіть за умови, що вони усвідомлювали факт їх вчинення. Вони підлягають відповідальності лише за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен із них. У цьому виявляється принцип індивідуальної відповідальності.

Діяння організатора, а також інших учасників організованої групи у випадках, коли така група передбачена в законі як ознака конкретного злочину, слід кваліфікувати за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України без посилання на ст. 27. За таких обставин ці особи визнаються виконавцями відповідного злочину. За таким правилом правова оцінка вчиненого організатором та іншими учасниками здійсню-

ється і тоді, коли організація, керування організованою групою чи злочинною організацією, участь у них або у вчинюваних ними злочинах утворює самостійний склад злочину, в т. ч. кваліфікований (ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 1 ст. 258-3, ч. ч. 1–5 ст. 260, ст. 392).

Створення організованої групи у випадках, не передбачених статтями Особливої частини КК України, тягне кримінальну відповідальність за готування до тих злочинів, для вчинення яких вона була створена.

Висновок. Кваліфікація вчиненого співучасниками та особливою їх кримінальної відповідальності залежать від форми співучасті, а також ролі, виконуваної кожним із них у складі організованої групи чи злочинної організації.

Список використаних джерел

1. Ковальов М. І. Співучасть у злочині : [в 2 ч.] / М. І. Ковальов. – Свердловськ : СЮИ, 1960. – Ч. 1. Поняття співучасті. – 236 с.
2. Бурчак Ф. Г. Співучасть: соціальні, кримінологічні й правові проблеми / Ф. Г. Бурчак. – К. : Вища школа, 1986. – 208 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [6-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2009. – 1236 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [в 2 т.] / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.]. – К. : Алера ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009 – 1156 с.
5. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – СПб., 1909. – 148 с.

В статье анализируются особенности уголовной ответственности членов организованной группы и преступной организации.

The features of the criminal responsibility of the organized group and criminal organization members are analysed in the article.

Стаття надійшла до редакції журналу 30 листопада 2011 року.